

Explaining the relationship between voluntary death and knowledge and ethics in the reflections of Plato and Sadra

Sajjad Rish-Sefid¹ | Somayeh Zakeri² | Ahmad Beheshti Mehr³

1. Master's degree, Department of Shia Studies, University of Qom.

E-mail: s.rishsrfid@stu.qom.ac.ir

2. Master's degree, Department of Islamic Philosophy and Theology, University of Tabriz.

E-mail: somyeh.zakeri66@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Shia Studies, University of Qom.

E-mail: beheshti@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 14 March 2024

Received in revised form

14 May 2024

Accepted 15 May 2024

Published online 22 July

2024

Keywords:

*Voluntary death,
knowledge, morality,
Plato, Sadra.*

ABSTRACT

Death has a deep connection with the thought system of philosophers and different interpretations of death have been made in philosophical schools. Plato and Sadra have provided reflections on death. By examining the works of Plato and Sadra, we find that in the works of these two, there is another death called voluntary death, which is realized by human effort and creating a separation between the soul and the body. It seems that this word has a deep connection with knowledge and ethics in the thought of Plato and Sadra. The main problem of this article is to deal with what voluntary death is and to examine the ruling relationship between this component and knowledge and ethics in the thought of Plato and Sadra. The authors try to analyze the elements of the statement by comparative analysis and in a descriptive-analytical manner. The result of the present research shows that in the eyes of these two philosophers, voluntary death, knowledge and ethics have a single function. The importance of these ancient writings is that the abstract state of the metaphysical vocabulary of Plato and Sadra is explained in the form of concrete concepts such as death and morality.

Cite this article: Rish-Sefid, S & Zakeri, S & Beheshti Mehr, A (2024). Explaining the relationship between voluntary death and knowledge and ethics in the reflections of Plato and Sadra, *History of Islamic Philosophy*, 3 (2), 123-149.

<http://doi.org/10.22034/HPI.2024.446801.1063>

© The Author(s). **Publisher:** Ale-Taha Institute of Higher Education Institute.

DOI: DOI: <http://doi.org/10.22034/HPI.2024.446801.1063>

Extended Abstract

Introduction

Death is one of the fundamental concepts of the philosophers' intellectual system, on this basis, various interpretations with different approaches to this concept have been formed throughout the history of philosophy. Plato and Sadra also discussed this concept. In addition to talking about natural death, these two also mention voluntary death. Although Plato does not explicitly use this word in his dialogue, Sadra has used this concept in his speech. In the philosophical system of these two philosophers, there is a close connection between the concept of voluntary death, knowledge and ethics. In such a way that it can be claimed that there is an implicit agreement between these three concepts. The next article will deal with different aspects of this issue.

Methods

In this article, the author is trying to describe and analyze the relationship between the concept of death and knowledge and ethics in the philosophical reflections of these two philosophers and measure the differences and commonalities of the two philosophical systems in the circle of this position.

Results

The findings of the present research indicate that a comparative study of the concepts of knowledge and ethics in the thought of these two philosophers can be an independent research topic.

Conclusion

From what has been said, it appears that voluntary death can be explained by Plato's and Sadra's ideas about the soul and the body and the types of relationship between the two. In Plato's belief, soul and body have inherent distinction and these two have two independent and separate natures.

Unlike Plato, Sadra believes that the soul needs a material body to exist, so that the existence of the soul starts from the material world. In this way, the soul and the body are like a single object, which is called the soul on one side and the body on the other side, and the ruling relationship between them is thinness to reality, which is the thin body of

this object and its true soul. Based on this, the opinion of these two philosophers about the relationship between the soul and the body has serious differences and is not in line with each other.

According to Plato, the soul and the body are connected through a transcendental relationship, and on the other hand, the soul interacts with the body through its will. Sadra's speech about the physical occurrence and the spiritual survival of the soul actually refers to these two types of relationship between the soul and the body, which indicates that these two philosophers are on the same page in this matter.

In Plato's reflections, we are faced with two types of separation, that is, the death of soul and body, and in Sadra's thought, we are faced with two types of transcendence. According to Plato, separation and death occur naturally in the first case, which happens at the end of a person's life due to metaphysical necessity.

Sadra also explains death as the transcendence of the soul from the body according to his idea of the relationship between the soul and the body; In this way, the soul is elevated from its material level, which is the material body, by means of a material movement, that is, the soul is separated from its physical body in a material sense by the existential promotion and evolves existentially.

Sadras, in line with Plato, also mention another separation, which refers to the contradiction and volitional transcendence of the soul and the body, and is achieved through human effort.

According to Plato, the soul should always be evasive from the body and keep itself free from the cage of the body. Sadr al-Mutalahin also believes in a different kind of exaltation of the soul from the body about voluntary movement. He considers this exaltation to be voluntary death, which depends on the human will; In such a way that man, with his voluntary actions, causes the separation of the soul from the body, and this causes the essential exaltation of the soul and elevates it to the stage of celibacy; On this basis, voluntary death occurs. With this explanation, it becomes clear that the course of regression cannot be equated with the truth of voluntary death, because voluntary death is a movement towards transcendence, and on the other hand, it frees a person from the attachments of the body, not that in this process, the soul is more than in the past. Material relations fall.

In the thought of these two philosophers, since cognitive and moral volitional actions are considered two important categories that cause the

soul to separate from the body and attain existential excellence and be elevated to the status of rationality; For this reason, they are related to the truth of voluntary death, which is the voluntary separation of the soul from the body. In this way, in the eyes of these two philosophers, voluntary death, knowledge and ethics take on a single function.

توضیح نسبت مرگ ارادی با معرفت و اخلاق در تأملات افلاطون و صدرا

سجاد ریش سفید^۱ | سمیه ذاکری^۲ | احمد بهشتی مهر^۳

۱. کارشناسی ارشد شیعه‌شناسی دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، (نویسنده مسئول) s.rishrsfid@stu.qom.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه تبریز، somyeh.zakeri66@gmail.com

۳. استادیار گروه شیعه‌شناسی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، beheshti@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

مرگ مسئله انسان است. این موضوع از همان آغاز حیات بشر پیوندی عمیق با نظام فکری فلاسفه داشته است و به مفهومی پایه در اندیشه متفکران تبدیل شده است. به همین جهت در مکاتب فلسفی تفاسیر مختلفی از مرگ صورت پذیرفته است. افلاطون و صدرا درباره مرگ تأملاتی ارائه کرده‌اند. با بررسی آثار افلاطون و صدرا درمی‌یابیم که در آثار این دو فیلسوف همسو با مرگ طبیعی، مرگ دیگری با عنوان مرگ ارادی طرح شده است که با تلاش انسان و ایجاد جدایی میان نفس و بدن تحقق می‌یابد. به نظر می‌رسد این واژه پیوندی عمیق با معرفت و اخلاق در اندیشه افلاطون و صدرا داشته باشد. مسئله اصلی این نوشتار پرداخت به چستی مرگ ارادی و بررسی نسبت حاکم میان این مؤلفه و معرفت و اخلاق در اندیشه افلاطون و صدرا است. نگارندگان سعی دارند با بررسی مقایسه‌ای و به شیوه توصیفی-تحلیلی، عناصر گفته را واکاوی کنند. برآمد پژوهش حاضر چنین معلوم می‌سازد که در نگاه این دو فیلسوف مرگ ارادی، معرفت و اخلاق کارکردی یگانه به خود می‌گیرند. اهمیت این سنخ نوشته‌ها در این است که حالت انتزاعی واژگان متافیزیک فلسفه افلاطون و صدرا در قالب مفاهیم انضمامی مانند مرگ و اخلاق توضیح داده می‌شود.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۲/۳۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۲/۲۶

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۰۵/۰۱

واژگان کلیدی:

مرگ ارادی، معرفت، اخلاق، افلاطون، صدرا.

استناد: ریش سفید، سجاد؛ ذاکری، سمیه؛ بهشتی مهر، احمد (۱۴۰۳). توضیح نسبت مرگ ارادی با معرفت و اخلاق در تأملات افلاطون و صدرا،

<http://doi.org/10.22034/HPI.2024.446801.1063>

تاریخ فلسفه اسلامی، ۳ (۲)، ۱۴۹-۱۲۳.

ناشر: موسسه آموزش عالی آل طه

© نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22034/HPI.2024.446801.1063>

مقدمه

مرگ به‌عنوان یک مؤلفه بنیادی از ژرف‌ترین مسائل مکاتب فلسفی است و بدون تردید هیچ مکتب فلسفی را نمی‌توان یافت که بدون توضیح در باب مرگ و نسبت حاکم میان آن و دیگر مفاهیم فلسفی به نظام منسجم فکری دست یابد. ناگزیر، این امر اندیشه فلاسفه را از آغاز حیات بشری تاکنون متوجه خود ساخته است، به گونه‌ای که در نظام فلسفی هر فلسفه‌ورز مرگ‌اندیشی این مهم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. چنانکه سقراط فلسفه را ژرف‌اندیشی در باب مرگ معرفی و آن را آمادگی برای مرگ می‌داند. از نظر سقراط بدون توجه به مسأله مرگ، فلسفه‌ورزی امکان ندارد. افلاطون نیز فلسفه را تمرین مرگ می‌دانست (شوپنهاور، ۱۳۸۸، ص ۹۱۵-۹۱۴). تفاوت نگاه حاکم میان فلاسفه در پرداختن به مسائل و مؤلفه‌های انسانی موجب شده تا تفاسیر متفاوتی گردد این گزاره فلسفی جمع آید. در این میان اندیشمندانی همچون افلاطون^۱ و صدرا به‌عنوان دو فیلسوف مرگ‌آگاه از این نکته مستثنا نبوده‌اند و پرداختن به مرگ در تأملات و آثار فلسفی آنان نیز یافت می‌شود. تا آنجا که افلاطون به‌عنوان یک اندیشمند یونانی تبار تلقی یونانیان و پسین از مفهوم مرگ را تغییر می‌دهد و گستره مرگ را به‌واسطه تحول در تفکر یونانی وسعت می‌بخشد و تفسیری عام از معنای مرگ پیش روی فلاسفه بعدی قرار می‌دهد؛^۲ مؤلفه‌ای که در گفتار صدرا از مرگ نیز می‌توان آن را یافت. مؤید این سخن، بررسی این دو اندیشمند به جدایی ارادی بر اساس اضطراب متافیزیکی در کنار بررسی به جدایی نفس از بدن به صورت طبیعی است که هر کدام در نظام فلسفی خود، این دو مهم را با توجه به بنای فکری‌شان واکاوی کرده‌اند؛ با این تفاوت که افلاطون در آثار خود برخلاف نوشته‌های صدرا بی‌ی از لفظ مرگ ارادی وام نمی‌گیرد اما مفهوم مرگ ارادی در تلقی او از مرگ وجود دارد و آشکارا خود را در رساله فایدون نشان می‌دهد (پنج‌تن، ۱۳۹۲، ص ۶).

در رابطه با موضوع نوشتار حاضر دو مقاله با عناوین «توضیح نسبت مرگ ارادی، معرفت و اخلاق در اندیشه صدرا» و «بررسی رابطه فلسفه، کاتارسیس، و مرگ در اندیشه افلاطون» تألیف شده است. تمایز پژوهش پیش رو در مقایسه با نوشته‌های مذکور تأکید بر

1. Plato

۲. نگارنده با بررسی رساله‌های افلاطون و با تکیه بر دیالوگ فایدون پیگیر این موضوع است.

بررسی تطبیقی سه مفهوم فلسفه، اخلاق، مرگ ارادی و نسبت حاکم میان آنها در تأملات افلاطون و صدرا است که به صورت مقایسه‌ای افتراق و اشتراک مبانی نظری این دو فیلسوف مورد بررسی و بحث قرار گرفته است که در دو مقاله ذکر شده این جنبه بررسی نشده است. در این دو مقاله افتراق و اشتراک مبانی نظری این دو فیلسوف محل بحث نیست و عناوین ارائه شده با دو مقاله یاد شده تفاوت جدی دارد؛ چرا که ضمن بیان اشتراکات و اختلافات، نگارنده سعی دارد تحقق یا عدم تحقق همراستایی این دو فیلسوف را در موارد طرح شده تبیین کند. نکته دیگر اینکه پیوند مؤلفه‌های طرح شده در نوشتار حاضر با مبانی این دو فیلسوف مورد اهتمام جدی این مقاله است که این مهم در مقالات مذکور مطرح نیست. نگارنده می‌کوشد تا مسأله مرگ ارادی را در تلقی افلاطون و صدرا بررسی و مناسبات حاکم پیرامون مرگ ارادی، معرفت و اخلاق را در تأملات این دو فیلسوف دنبال کند. بر این اساس در ابتدا ربط و نسبت نفس و بدن در اندیشه افلاطون و صدرا تبیین می‌شود؛ در مرتبه بعدی با توجه به نوع ارتباط نفس و بدن، از یک سو به معنای مرگ که موجب قطع ارتباط و جدایی نفس و بدن از یکدیگر می‌شود می‌پردازیم؛ از سویی دیگر به انواع جدایی (مرگ) اشاره کرده و با ورود به مرگ طبیعی و ارادی و خارج کردن مرگ اختزالی و اتانازی از محل بحث به محور اصلی سخن وارد می‌شویم؛ سپس معنای مرگ ارادی و ارتباط آن را با معرفت و اخلاق بررسی و به ناسازگاری مفهومی موت ارادی با خودکشی اشاره می‌کنیم. نوشتار با بررسی میزان هم‌زمانی این دو فیلسوف و طرح نتیجه به پایان می‌رسد. این مطالب در قالب محورهای پیش‌رو مطرح خواهد شد: واکاوی نفس و بدن و توضیح نسبت میان آن دو در اندیشه افلاطون و صدرا، انواع ارتباط نفس و بدن، توضیح معنای مرگ و تفاوت مرگ طبیعی و ارادی، تصور صدرا و افلاطون در باب مرگ ارادی و اختلافات و اشتراکات دیدگاه افلاطون و صدرا.

الف) واکاوی نفس و بدن و توضیح نسبت آن دو در اندیشه افلاطون و صدرا

۱) افلاطون

بررسی آثار افلاطون در باب توضیح نسبت میان نفس و بدن، با توجه به کارکرد متفاوت آن، دو تفسیر دوگانه‌انگارانه به دست می‌دهد. او با بیان اینکه «روح اصیل‌تر از جسم است و

پیدایش آن پیش از پیدایش جسم بوده است» (قوانین، ص ۸۹۳)، به ثنویت میان نفس و تن تاکید دارد (FRED D. MILLER, JR., 2006, 278)؛ در اندیشه این فیلسوف نفس دارای حقیقتی مجرد^۱ و بدن نیز از سنخ عالم ماده است که وجود نفس پیش از ورودش در کالبد با وجود ایده‌ها ارتباط جدایی‌ناپذیر دارد (فایدون، ص ۸۶). این ارتباط جدایی‌ناپذیر نفس و ایده‌ها در تلقی افلاطون، او را در بیان کاپلستون به طرفدار قطعی و سرسخت اصالت روح (کاپلستون، ۱۳۸۵، ص ۲۳۸) تبدیل کرده است. آنچه مسلم است، دوآلیسم حاکم میان نفس و بدن موجب شد تا در هر کدام از آن دو ویژگی‌های منحصری جایگیر شود که از عوالم خود به ودیعه دارند؛ نفس از سنخ عالم ایده‌ها است و دارای جنبه «خدایی و سرمدی و بسیط و توانا به تفکر است و همواره همان می‌ماند و یکسان عمل می‌کند» (فایدون، ص ۸۰) و به واسطه حرکت دوری که از طریق حرکت منظم و مستدیر انجام می‌پذیرد، به مثل شبیه است. «درحالی‌که تن فناپذیر و موقت و از تفکر ناتوان است و هر روز به حالی دیگر در می‌آید» (فایدون، ص ۸۰). این، حکایت از حرکت غیرمستدیر و نامنظم تن دارد، که گاه ساکن و گاه در حرکت است. بر این اساس نفس و بدن از هم تغایر ذاتی دارند.

۲) صدرا

به‌رغم تأملات افلاطون، در نگاه صدرا «نفس ذاتاً مجرد نیست» (صدرا، ۱۳۷۸، ص ۳۶۹-۳۷۰). او دوئیت میان نفس و بدن را باور ندارد و ارتباط نفس مجرد و تن مادی را محال

۱. افلاطون برخلاف نگاه خود در اکثر رساله‌هایش که نفس را مجرد تلقی می‌کرد، در رساله فایدون معتقد است که نفس حالت مبصر بودن به خود می‌گیرد و این نگاه در تقابل با تصور او از مجرد بودن نفس است. او بر این باور است که نفس می‌تواند براساس افعال ارادی خویش از ذاتی مجرد به امری مادی و قابل دیدن تبدیل شود، اگر این سخن افلاطون پذیرفته شود، توضیح او در باب مرگ ارادی که به صورت امری افتراقی دانسته می‌شد، به امری استکمالی تبدیل می‌شود. با این توضیح میرهن می‌شود که در افلاطون امکانات مفهومی وجود دارد که می‌توان مرگ ارادی را در اندیشه وی همچون صدرا امری استکمالی بیان کرد. به باور افلاطون اگر روح به تنهایی و فارغ از استمداد حواس، به نظاره چیزی بنشیند که همیشه ایستا و تغییرناپذیر است، در همین چیز، تغییرناپذیر ثابت، قرارگاهی ثابت پیدا می‌کند و خود روح مادامی که در برابر این شیء ثابت قرار داشته باشد، ثابت می‌شود (فایدون، ص ۸۱).

می‌داند؛ زیرا تغایر بین آن دو را از سنخ اعتباری و تحلیل عقلی برمی‌شمارد (شجاری، ۱۳۸۸، ص ۱۳۶). به اعتقاد صدرا، «نفس [...] در آغاز وجود خود، موجود بالقوه‌ای است که هیچ‌گونه فعلیتی در آن موجود نیست. بر این اساس نمی‌توان برای نفس استقلال وجودی قائل شد» (صدرا، ۱۳۷۸، ص ۳۶۹-۳۷۰)، بلکه نفس در آغاز استعداد بالقوه‌ای برای بدن است که با حرکت جوهری ماده فعلیت پیدا می‌کند؛ یعنی با حرکت اشتدادی جوهری در طول زمان تن انسان به حد تام خود می‌رسد و به امری مجرد تبدیل می‌شود. این امر مجرد همان حقیقت وجود نفس آدمی است. به بیانی دیگر جسم کامل انسان، ماده اولیه و زمینه موجود شدن نفس را ایجاد می‌کند و آن زمان که نفس موجود شد، با حفظ مراتب جسمانی پیشین [رقیقه] به حرکت تدریجی جوهری خود ادامه می‌دهد تا به تکامل خاص در جهت مسیری که دارای وجود برتر [حقیقه] است، برسد.

افلاطون طبق نظریه ترکیب اتحادی نفس و بدن، نفس را مادی می‌داند (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۹، ۱۰۷) نفس برای موجود شدن نیازمند بدن تام انسانی است و از سویی دیگر بدن آدمی هم برای پرورش و رشد استعدادهای انسانی خود محتاج نفس است؛ از این‌روست که آثاری از نفس به تن و بالعکس سرایت می‌کند. بر این پایه، چنین می‌توان گفت که وجود نفس از عالم ماده شروع می‌شود و بدن شرط وجود نفس و وجود نفس چیزی غیر از وجود بدن نیست (صدرا، ۱۳۸۷، ص ۶۵) و ارتباط بین این دو وجودی و نسبت حاکم بین نفس و بدن رقیقه به حقیقه است که بدن رقیقه انسان و نفس حقیقه آن است.

ب) انواع ارتباط نفس و بدن

افلاطون و صدرا به دو نوع ارتباط میان نفس و بدن اذعان دارند؛ دو نوع ارتباطی که در نوع اول انتخاب انسان دخیل نیست و اضطرار طبیعی علت آن است، اما در نوع دوم اراده و اختیار انسان شرکت دارد؛ یعنی نفس و بدن از جهتی به واسطه اضطرار طبیعی در ارتباط هستند و از سویی دیگر نفس با بدن از طریق اراده خود می‌تواند در ارتباط باشد.

۱. افلاطون

افلاطون بر اساس نظریه یادآوری، نفس قبل از هبوط به عالم ماده را متعلق به عالم مُثُل می‌داند (بورمان، ۱۳۷۵، ص ۱۲۹) که بعدها از حیث هستی‌شناسی به خاطر اضطرار

مابعدالطبیعی، نفس محکوم و محدود به کالبد مادی شده و در زندان مادی تعلقات نفسانی اسیر شده است. او در تیمائوس در باب ارتباط متافیزیکی اظهار می‌کند که دمیورژا^۱ عامل ارتباط و هبوط نفس در بدن است (تیمائوس، ص ۷۰-۷۱). در مقابل این ارتباط متافیزیکی، افلاطون به نوع دیگری از ارتباط میان نفس و بدن معتقد است. به‌طور مثال وقتی نفس دست را حرکت می‌دهد یا سر را تکان می‌دهد، این حرکت بدن به‌واسطه حرکت ارادی نفس اتفاق می‌افتد. بر این اساس ما با دو نوع ارتباط اضطراری و ارادی نفس با بدن مواجه هستیم.

۲. صدرا

صدرا همچون افلاطون، به دو نوع ارتباط میان نفس و بدن باور دارد. او وقتی از جسمانیة‌الحدوث و روحانیة‌البقا بودن نفس سخن می‌گوید در حقیقت به ارتباط متعالی میان نفس و بدن اشاره می‌کند؛ زیرا در ابتدای امر که نفس در درون بدن مادی تکون می‌یابد هیچ اراده‌ای از سوی نفس در این ارتباط دخیل نیست بلکه این یک اضطرار بیرونی است که نفس را در درون جوهر مادی رشد داده و به وجود می‌آورد (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۸، ۳۴۷). در مقابل این ارتباط اضطراری صدرا، او به نسبت ارادی نفس و بدن نیز معتقد است. همچنان‌که در مثال فوق گفته شد نفس، بدن را به جهت‌های مختلف حرکت می‌دهد. این نوع از حرکت بدن، محصول فعل ارادی نفس محسوب می‌شود و بر این موضوع دلالت دارد که وی علاوه بر ارتباط اضطراری به ارتباط ارادی نفس و جسم نیز اعتقاد دارد. به‌طور کلی اعتقاد صدرا در باب انواع ارتباط نفس و بدن با افلاطون هم‌راستا است؛ چرا که این دو فیلسوف به دو نوع ارتباط اضطراری (طبیعی) و ارادی اذعان دارند.

ج) توضیح معنای مرگ و تفاوت مرگ طبیعی و مرگ ارادی

با توجه به اینکه دو نوع ارتباط در اندیشه این دو فیلسوف وجود دارد، بر این پایه با دو سطح از جدایی (که همان مرگ است) در تأملات این دو فیلسوف روبه‌رو می‌شویم که

افلاطون و صدرا برای هر کدام از این دو سطح ارتباط راه جدایی منحصری بیان می‌کنند. نوع اول جدایی نفس از بدن (مرگ طبیعی) به انتخاب انسان نیست اما در نوع دیگر انتخاب و اراده انسان در ایجاد آن دخیل و نقش اساسی دارد.

۱. مرگ و انواع آن در اندیشه افلاطون

افلاطون در فایدون مرگ را رهایی نفس از تن تعریف می‌کند (فایدون، ۶۴). به اعتقاد افلاطون جدایی نفس از بدن همانطور که گفته آمد به دو صورت اضطراری و ارادی می‌تواند رخ دهد؛ به‌زعم افلاطون، مفارقت و جدایی در نوع اول به شکل طبیعی روی می‌دهد که در آخر عمر آدمی بنا به ضرورت مابعدالطبیعی اتفاق می‌دهد (فایدون، ص ۶۲). این نوع جدایی نفس از بدن همان مرگی است که همه مردم روزی با آن درگیر خواهند بود (فایدون، ص ۶۵). این نوع مرگ دلبخواهی آدمی نیست و در یک زمان بدون اینکه انتخاب و اختیار انسان در آن دخیل باشد اتفاق می‌افتد؛ پس در این نوع مرگ هیچ اراده‌ای از سوی نفس انسان بر آن مترتب نیست. بر این اساس ارتباط نفس و بدن به‌وسیله مرگ طبیعی قطع خواهد شد و اگر نفس پیش از موت طبیعی به مرگ ارادی دست نیابد ممکن است حتی پس از مرگ و جدایی نیز با وجود اینکه نفس از تن خارج شده است باز هم نفس نتواند به‌طور کامل خود را از تعلقات قوای پست نفسانی برهاند.

افلاطون در بیان مرگ به نحوه دیگری از موت که ناظر به مفارقت ارادی نفس و بدن بوده و با تلاش و کوشش انسانی به دست می‌آید، اشاره می‌کند. بدین بیان که روح باید همواره گریزان از بدن بوده و خود را از قفس تعلقات بدن فارغ نگه‌دارد. فیلسوف یونانی این استقلال از تعلقات جسمی را نیز نوع دیگری از مرگ تلقی می‌کند. بدین صورت که نفس با وجود اینکه به زیست در بدن مادی ادامه می‌دهد اما همیشه در تلاش است تا دامن خود را از چنگ جسم رهانیده و خود را مستقل از تن نگه‌دارد و به خود مشغول باشد، دل به حقیقت ببندد و اقبال به پذیرش مرگ داشته باشد (گواردینی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۶). این نوع مفارقت نفس از بدن که با قطع ارتباط ارادی [نه زیستی] به دست می‌آید، اشاره به جدایی ارادی‌ای دارد که بیشتر از هر دیالوگی در رساله فایدون آن را توضیح داده است (BRICKHOUSE and NICHOLAS D, 2006, 134). او در تمثیل غار جمهوری اشاره‌ای

اسطوره‌ای به جدایی ارادی نفس از بدن می‌کند؛ او در این تمثیل، جهان مادی را که بدن نمونه کوچکی از آن به شمار می‌آید به مثابه قفسی معرفی می‌کند که نفس انسانی در آن گرفتار است و نفس انسان که نماینده آن در این تمثیل همان فیلسوف است همواره در تلاش است تا خود را از زندان بدن و جهان مادی برهاند (جمهوری، ص ۵۱۴-۵۲۰) پس فیلسوف به زیست خود در جسم ادامه و از این بدن در رسیدن به عالم مثل بهره می‌گیرد، اما اجازه لجام‌گسیختگی به قوای پست نفسانی را نمی‌دهد تا او را از مرگ ارادی بازداشته و نفس انسانی را به تصرف خود درآورند و ارباب‌ران قوای انسانی شوند.^۱

۲. مرگ و انواع آن در اندیشه صدر

در مقابل، صدر مرگ را تعالی نفس از بدن می‌داند که به وسیله حرکت جوهری نفس تعیین می‌یابد؛ یعنی نفس به واسطه ارتقا و جودی به لحاظ جوهری از بدن جسمانی خود جدا می‌شود و تکامل و جودی می‌یابد. اندیشه صدر درباره نحوه تعالی نفس از بدن، تفاوت بنیادین با تلقی افلاطون دارد. به باور افلاطون نفس، بدن را به سبب ضعف و فساد آن رها می‌کند؛ اما به عقیده صدر المتألهین با ارتقا جوهری نفس، نفس انسانی قادر به ادامه حیات خود با بدن طبیعی نیست. مرگ امری طبیعی و عامل آن اعراض نفس از جهان گیتی به سوی جهان مینوی است و هرگز نباید آن را نابودی صرف و همیشگی نفس قلمداد کرد، بلکه آنچه از مرگ طبیعی مقصود است، صرفاً جدایی انسان از صفات غیرلازم خودش است (صدر، ۱۳۸۶، ص ۲۰۴-۲۰۵). صدر در *المشاعر* در باب ماهیت مرگ طبیعی می‌نویسد: «نفس همزمان با خروج بدن از قوه به فعلیت، به گونه‌ای مستمر فعالیت‌های خودش را کسب می‌کند و در ادامه این تعالی در مراتب وجود به جایی می‌رسد که به هنگام مرگ طبیعی، نفس مرتبه فعلیت تام خویش را کسب می‌کند و همین امر موجب انقطاع رابطه این دو می‌شود» (صدر، ۱۳۸۶، ص ۲۰۴). پس آدمی به وسیله اضطرار طبیعی در یک زمان خاص از حصار صفات غیرلازم عالم جسمانی خارج می‌شود و پا به عالم مجردات

۱. این بیان به تفاوت جدی میان مرگ ارادی و اتانازی (Euthanasia) اشاره دارد؛ چرا که در مرگ اتانازی انسان بنا به بیماری جسمی و درخواست خود ارتباط نفس و روح خود را قطع می‌کند.

می‌گذارد؛ بر این اساس صدرا همچون افلاطون به غیراختیاری و انتخابی بودن این نوع مرگ اذعان دارد. باور صدرالمثلهین درباره حرکت جوهری ارادی به نوع دیگری از تعالی نفس از بدن منجر می‌شود. او این تعالی را همان مرگ ارادی می‌داند که متوقف بر اراده آدمی است. در نگاه وی مرگ ارادی بدین بیان است که آدمی با افعال ارادی موجب قطع تعلق نفس از بدن می‌شود و باعث تعالی جوهری نفس می‌گردد و آن را به مرحله تجرد ارتقا می‌دهد؛ بر این اساس میان نفس و جسم فاصله افتاده و مرگ ارادی روی می‌دهد (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۹، ۲۹۶).^۱ در ادامه باید گفت که مرگ ارادی حرکتی رو به کمال بوده و آدمی از طریق آن به سمت فعلیات بی‌حد حرکت می‌کند. با این توضیح، روشن می‌شود که نمی‌توان سیر فقه‌رایی را با حقیقت مرگ ارادی یکسان دانست؛ چرا که مرگ ارادی حرکتی رو به تعالی بوده و از سویی دیگر انسان را از تعلقات بدن رهایی می‌بخشد، نه اینکه در این فرایند، نفس بیش از گذشته در تعلقات مادی فرورود؛ زیرا سیر فقه‌رایی موجبات تثبیت قیود مادی نفس را در آن فراهم می‌آورد که این در تناقض آشکار با جدایی انتخابی و ارادی است؛ چرا که در این بینش مرگ ارادی، آزادی از تنگنای حصار قیدها و گذر به رهایی مطلق (عباس‌داکانی، ۱۳۸۶، ص ۳۰۱)؛ یعنی همان حقیقه است که مرحله کمال آدمی در آن ساحت رقم می‌خورد و این جزء با زودودن قیود نفسانی و کنترل [نه ریشه‌کنی] غرایض شهوانی انسان حاصل می‌شود. صدرا علاوه بر این دو نوع مرگ به جدایی دیگری تحت عنوان مرگ اخترامی (ناگهانی) نیز اشاره دارد. او از مرگ اخترامی به‌عنوان نوع سوم از مرگ نام می‌برد که در اثر رخدادهای اتفاقی روی می‌دهد و نفس مجبور به ترک بدن شده و مرگ اتفاق می‌افتد. در نتیجه زمینه استکمال نفس و قابلیت ارتباط بدن و نفس با هم از بین می‌رود (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۹، ۵۲).^۲

۱. این سخن به معنی جدایی زیستی نفس از بدن نیست؛ چرا که در مرگ ارادی نفس به زیست خود در بدن ادامه می‌دهد و فقط عقل تعلقات قوای پست نفسانی را رام خود می‌سازد.

۲. مرگ اخترامی صدرا محل بحث این نوشتار نیست.

د) تصور صدررا و افلاطون در باب مرگ ارادی

۱. معنای مرگ ارادی در اندیشه افلاطون

افلاطون با توجه به انسان‌شناسی خود، نفس را مجرد و بدن را مادی و قفس نفس برمی‌شمرد؛ او مرگ ارادی را مفارقت ارادی نفس از بدن و ماهیت آن را نآرامی و تلاطم درونی فیلسوف می‌داند که نفس بر طبق آن می‌خواهد با اتکا به اعمال ارادی، خود را از حصار تن رها و آزاد کند؛ از این طریق هر لحظه با تمرین مرگ، آن را تجربه می‌کند. این نوع مرگ چنانچه در رساله *فایدون* اذعان دارد فقط با تلاش و کوشش انسانی دست‌یافتنی است:

آیا مقصود از پاکی روح همان نیست که همواره در بحث‌های خویش می‌گفتیم که آدمی باید تا حد امکان روح خویش را مجرد و تنها و جدا از تن نگاه دارد و آن را عادت دهد به اینکه از آرایش‌های تن برچیند و بکوشد که پیوسته تنها و مستقل بماند و از گرفتار شدن در دام تن برحذر باشد؟
سیمیاس گفت: مقصود همین است.
سقراط گفت و این همان مرگ نیست؟ مگر مرگ جز جدایی روح و رهایی روح از تن است؟

سیمیاس گفت: حق با توست (فایدون، ص ۶۷).

به اعتقاد افلاطون این همان قطع ارادی ارتباط نفس با بدن است که فقط با انتخاب و اراده انسان دست‌یافتنی است. افلاطون تنها فیلسوف را مشتاق مرگ اعلام می‌دارد (فایدون، ص ۶۱)؛ زیرا اشتیاق به مرگ برای فیلسوف یک خواست درونی است (DOROTHEA FREDE, 2006: 435) و اوست که در تمام دوران حیات خود دنبال چیزی جز جدایی روح از بدن نیست (RICKHOUSE and NICHOLAS D, 2006: 134) در نتیجه، مرگ برای فیلسوف امر جدیدی نیست که به واسطه روبه‌رو شدن با آن لازم باشد رویکردی دیگر برگزیند. او «بهترین راه فیلسوف، برای آماده شدن به مرگ را دو مسیر: دانش و تصفیه نفس می‌داند» (FRED D. MILLER, JR, 2006, 280) و بر این عقیده است که نفس همواره در تلاش است خود را از زندان تن آزاد کند و اجازه ندهد چیزی از تن مانع این جدایی شود.

افلاطون مانع اصلی نفس را در این راه، وابستگی نفس به تن می‌داند. چون دلبستگی به تن و حبس در حصار تعلقات بدنی به تداوم ارتباط نفس و بدن می‌انجامد و این مهم مانع از حرکت نفس به سوی موجود سرمدی می‌شود. در مقابل فیلسوف همواره می‌کوشد با تکیه بر معرفت تام، خود را از حصار تعلقات بدن مادی برهاند و موانع جدایی نفس از تن مادی را از میان بردارد و به افتراق نفس و جسم واقعیت بخشد تا خود را به عالم مثل صعود دهد، سپس به عالم مادی نزول کرده و در کنار زیست در بدن مادی که عقل سلطه کامل آن را به اختیار گرفته است دیگر انسان‌ها را به این خودآگاهی برساند که ایده‌ها در عالم مثل در ورای این عالم مادی هستند، تا به این سبب انسان‌ها را به سیر در این راه وادار کند و عقل را در نزاع میان قوای نفسانی انسان‌ها به حکومت برساند؛ ثمره این آگاهی چیزی جز مرگ ارادی و دستیابی به عالم مثل و ایده نیک نخواهد بود.

نکته ضروری اینکه نباید قرابت معنایی مرگ ارادی با مرگ طبیعی^۱ را به معنای این دانست که مرگ ارادی نوعی خودکشی است؛ زیرا در تصور افلاطون مرگ فیلسوفانه، خودکشی محسوب نمی‌شود و فیلسوفی که با اراده خود به آغوش مرگ می‌شتابد هرگز خودکشی را هدف خود قرار نمی‌دهد. افلاطون به این مطلب در رساله فایدون اشاره و از سقراط می‌پرسد: «معنی این سخن چیست که گفتی خودکشی روا نیست، ولی فیلسوف با اشتیاق تمام به مرگ روی می‌آورد؟» (فایدون، ص ۶۱) و کمالات وجودی را یکی پس از دیگری به دست می‌آورد؛ پس مرگ ارادی نیز رفتن به استقبال عدم و نابودی در نظر گرفته نمی‌شود. به دیگر سخن جهش پیشاپیش به مرگ نه خودکشی، بلکه بار سفر بستن و مهیای سفر از این جهان گیتی به سوی جهان مینوی است (عباس‌داکانی، ۱۳۸۶، ص ۲۷۲).

۲. معنای مرگ ارادی در اندیشه صدرا

در مقابل صدرا با توجه فلسفه وجودی‌اش که در آن اصالت و حقیقت واحده مشککه وجود مؤلفه‌ای بنیادی به حساب می‌آید، در باب نفس و بدن با تأثیرپذیری از مبانی فلسفی پیش‌گفته، نفس را حقیقت واحده مشککه و نسبت میان آن دو را رقیقه به حقیقه توصیف

۱. از این حیث که در هر دو جدایی نفس از بدن و تعلقات مادی وجود دارد.

می‌کند که از بدن مادی تا عقل مجرد در امتداد است. بر این اساس او در مرگ ارادی، مرگ را برخلاف افلاطون به معنای جدایی دو چیز متمایز از همدیگر لحاظ نمی‌کند، بلکه در تأملات وی، مرگ ارادی به عنوان تعالی و ارتقا وجودی نفس از مرتبه مادی خود به مرتبه عقلانی‌اش معنا می‌شود. آنچه از حکمت متعالیه صدرا درباره مرگ ارادی به دست می‌آید آن است که او هرگز از مرگ ارادی معنای عدمی اراده نمی‌کند، بلکه به زعم او مقوله مرگ ارادی به مثابه حرکت صعودی در نظر گرفته می‌شود و قرار است آدمی را به فرجامین نقطه هستی هدایت کند. در این مسیر انسان با طی مراتب جسمانی و سپس نفسانی به جوار خداوند و مقام عبودیت می‌رسد (صدرا، ۱۳۸۱، ص ۲۵۶). صدرا برخلاف افلاطون که نفس را زندان بدن اعلام می‌کند از یک سو جدایی میان بدن و نفس را از میان برمی‌دارد و از جهتی دیگر نسبت وجودی میان نفس و بدن ایجاد می‌کند و بالاتر از آن میان آن دو اتحاد وجودی برقرار می‌سازد و عقیده‌ای متفاوت از افلاطون در این باب دارد که هم‌زمانی این دو فیلسوف در این موضوع را مورد چالش جدی قرار می‌دهد؛ چرا که صدرا در این باره معتقد است نسبت میان بدن و نفس نظیر نسبت بذر یک نهال با میوه درخت است (صدرا، ۱۳۸۷، ص ۳۷۴). با توجه به این است که او رابطه نفس و بدن را همانند نسبت ثمری بیان می‌کند که از پیش در درون بذر بدن مادی به صورت بالقوه تعیین یافته است. به دیگر سخن ذات نفس از درون بدن جسمانی رشد می‌کند که از قبل حقیقت نفس در آن به صورت بالقوه قرار دارد. اینجاست که او عبارت آشکار خود را در این باره اظهار می‌دارد و می‌نویسد: «نفس و بدن بسان ریشه و شاخه‌ای است» (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۹، ۸۶). صدرالمتألهین معتقد است نفس انسان در اثر نوعی از حرکت جوهری ارادی‌ای که باعث قطع وابستگی تدبیری به بدن می‌شود، حقیقت خود را از دل بذر جسم مادی انتزاع کرده و در درجات فوق، حقیقت خود را آشکار می‌کند؛ یعنی انسان از طریق اراده استکمالی‌اش که به انقطاع تعلق تدبیری منتهی می‌شود، نفس را از مرتبه مادی به مرتبه مجرد ارتقا می‌دهد و از رقیقه بدن مادی، حقیقت نفس را استخراج می‌سازد.

ه) نسبت مرگ ارادی و معرفت

در نگاه افلاطون و صدرا میان مرگ و معرفت همسانی عینی و معنوی وجود دارد؛ به زعم

آنها همان‌گونه که مرگ ارادی زمینه انقطاع علقه نفس از مناسبات مادی و جدایی روح از بدن را فراهم می‌آورد، معرفت نیز چنین تأثیری در وجود آدمی دارد.

۱. افلاطون

تصوری این‌چنین از معرفت در رساله فایدون برای ما عرضه شده است؛ افلاطون در بند ۶۷ رساله فایدون اظهار می‌کند: «آیا کوشش کسانی که به فلسفه می‌پردازند برای رسیدن به همین مقصود نیست و آیا اثر فلسفه این نیست که روح از تن و قیدهای تن آزاد بماند» (فایدون، ص ۶۷) اثری که انسان آن را در مرگ ارادی و سلطه عقل بر ساحت نفسانی انسان و کنترل غرایض می‌تواند به دست آرد. با این تصور است که افلاطون در فایدون هنگامی که به توضیح مرگ اقدام می‌کند به تمرین مرگ پرداخته و اظهار می‌دارد آدمی که زندگی خود را با پرداختن به فلسفه سپری کرده است به‌طور ضروری برای مرگ شجاعت دارد؛ زیرا مرگ جدایی نفس از بدن است و تلاش فیلسوف آن است که نفس خود را از بدن خویش دور سازد (پی‌یر آدو، ۱۳۸۲، ص ۱۰۴) البته این دوری نفس از بدن به معنای انقطاع زیستی نفس از بدن نیست بلکه به معنای کنترل نفس و بدن انسانی توسط قوه عقلانی است تا به‌وسیله آن نفس را از حصار تعلقات تن مادی رهایی بخشد و این دقیقاً همان چیزی است که فیلسوف با معرفت تام درصدد یافتن آن است؛ از این‌روست که فرق فیلسوف با مردمان دیگر را در این نوع از جدایی نفس و بدن مطرح می‌کند (فایدون، ص ۶۵).

۲. صدرا

به اعتقاد صدرا تکامل عقلانی و معرفتی با تکامل وجودی ارتباط وثیقی دارند و فعلیت، قوه، شدت و ضعف در شناخت هم‌گام با فعلیت، قوه، شدت و ضعف در هستی است. هرکه عقلانیتش بیشتر باشد، تعالی وجودی‌اش بیشتر است و هرکه تعالی وجودی‌اش بیشتر باشد از تکامل معرفتی بالاتری بهره‌مند شده و در تعالی معرفتی از پیش‌روندگان خواهد بود (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۱۸۷). بر این اساس میان معرفت و مرگ ارادی ارتباط وثیق و دوسویه‌ای را می‌توان یافت؛ چرا که هر قدر انسان در توسعه معرفتی خود تلاش کند به همان مقدار در دستیابی به مرگ ارادی موفق‌تر خواهد بود. همچنین صدرا در تبیین گفتار «موتوا

قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا» پیامبر (ص) چنین بیان می‌کند: «موت قبل از موت به معنی بستن چشمی و بازکردن چشم دیگر است. تعطیل حواس از ادراکات حسی و به سبب آن باز شدن مشاعر ادراک باطنی است» (صدر، ۱۳۸۷، ص ۵۴۰). وی در این گفتار فرایند مرگ قبل از مرگ را با فرایند معرفت یکسان دانسته و آن دو را در کنار همدیگر در نظر می‌گیرد، به طوری که گویی در نگاه او با تحقق معرفت، مرگ ارادی نیز اتفاق می‌افتد؛ چرا که معرفت و مرگ ارادی تنها در صورتی برای انسان قابل دسترسی است که عقل سلطه خود را بر نفس حفظ کند و با کسب معرفت به مرگ ارادی نائل شود. صدرالمتألهین نگاه برخی از اندیشمندان را در ادامه چنین توضیح می‌دهد: «مردم می‌گویند چشمت را باز کن تا ببینی، اما من می‌گویم چشمت را ببند تا ببینی» (صدر، ۱۳۸۷، ص ۵۴۰). بر این اساس فیلسوف مشتاق مرگ که قبل از موت طبیعی به سراغ مرگ رفته و نفس خود را تکامل می‌دهد و از ذات خود نقایص را زدوده و آن را به فعلیت می‌رساند، پرواضح است که بعد از مرگ طبیعی به آنها چیزی اضافه نخواهد شد؛ زیرا ایشان قبل از مرگ طبیعی، به واسطه مرگ ارادی پرده‌های ظلمت را از خود دور کرده و شناخت فرجامین را در خود فعلیت می‌بخشند (صدر، ۱۳۸۷، ص ۵۶۱). بنابراین مرگ طبیعی چیزی جز قطع مناسبات با عالم مادی نیست.

آنچه مسلم است، در نگاه این دو فیلسوف راه‌یابی به مرگ ارادی و معرفت تا آنجا که نفس نتواند خود را از آلودگی‌های بدن پاک گرداند و عقل خود را از محدوده قوای مادون رهایی نسازد، میسر نخواهد بود؛ چرا که با استعلا انسان از این آلودگی‌هاست که مرگ ارادی و معرفت تعیین می‌یابد. این دقیقاً همان وجه همسانی معرفت و مرگ ارادی است. توضیح مطلب آن است که معرفت با اسارت در کالبد جسمانی در تناقض است همانگونه که مرگ ارادی در تعیین‌اش با این تعلقات دست و پنجه نرم می‌کند. بدین‌سان گفتنی است، تلقی این دو فیلسوف در باب مرگ ارادی در تقابل همدیگر نیست؛ چرا که آن دو در همگرایی مرگ ارادی با معرفت و اخلاق اتفاق نظر دارند. افلاطون معرفت و اخلاق را دو روش فیلسوف برای سیر در مسیر مرگ ارادی اظهار می‌کند. دلیل اینکه وی معرفت را یکی از دو مسیر جدایی نفس از بدن تصور می‌کرد این است که در نگاه وی فلسفه چیزی جز شناسایی محض نیست و به ناچار فیلسوف باید خود را از حصار تمایلاتی که تمرکز ذهن آدمی را نسبت به دریافت حقایق از بین می‌برد آزاد کند تا بتواند به عالم ایده‌ها و مشاهده

حقایق دست یابد.

و) نسبت مرگ ارادی و اخلاق

مرگ ارادی و اخلاق از این حیث که با قوای انسانی درگیر می‌شوند با همدیگر پیوستگی می‌یابند. از آنجا که مرگ ارادی در سایه تلاش نفس انسان از رهایی تعلقات جسمانی و تکامل بخشیدن خود به سوی عقلانیت مجرد به وقوع می‌پیوندد و اخلاق نیز به واسطه اینکه نفس انسان می‌کوشد عقل را از سیطره قوای مادون مانند غضب و شهوت خلاصی دهد پیوند می‌یابند.

۱. افلاطون

افلاطون در *فایدون* می‌آموزد چگونه نفس می‌تواند خود از بدن دور نگه‌دارد و به رهایی از آن دست یابد. در نگاه وی در پیوستگی نفس با بدن، عواطفی از بدن ظاهر می‌شود که موجب می‌شود نفس را در بند خود گرفتار کند و مانع حرکت آن به سوی موجود سرمدی می‌شود. اما اگر خرد به وسیله یاری گرفتن از سلوک نفسانی، بتواند اراده را در جهت منطقی قوه عالی نفس و امور مربوط به حقیقت انسانی به کار گیرد و به این ترتیب اراده را در خدمت خرد درآورد، زمینه مرگ ارادی را فراهم می‌سازد. افلاطون تأکید می‌کند ما باید زمام جزء سوم نفس را که همان میل سیری‌ناپذیر انسان محسوب می‌شود، در اختیار بگیریم و مانع از بهره‌مندی بی‌حد و حصر نفس از لذایذ شهوانی شویم که روزبه‌روز بر نیروی خود می‌افزاید و وظیفه اصلی نفس آدمی را که همان تشابه به جهان ایده‌هاست از یاد ببریم. در این تصور نفس باید بکوشد تا دو جزء دیگر را در سیطره عقل خود درآورد. افلاطون وضعیت افرادی که نفسشان دیگر می‌خکوب و پیوسته به تن نیست، اما با این همه، همچنان در پاره‌ای اوقات اختیار خود را به دست لذت و درد می‌سپارند و در نتیجه دوباره به بدن جسمانی پیوسته می‌شوند را به بافندگی پایان‌ناپذیر و بی‌نتیجه پنه‌لویه مانند می‌کند (گمپرتس، ۱۳۷۵، ص ۲، ۹۷۴). در *فایدون* اثر دانایی، «جدایی روح از تن و قیده‌های تن ذکر شده است» (فایدون، ص ۶۴). بدین‌سان «کار عقل این است که ما را از زمین پست برهاند و با آسمان که قرارگاه موجودات هم‌نوع اوست، پیوند دهد؛ زیرا ما موجودات زمینی نیستیم

بلکه اصل و مایه ما آسمانی است و هنگام پیدایش ما روح ما از آنجا آمده و به ما پیوسته است» (تیمائوس، ص ۹۰). بر این پایه، گفتار یگر که معتقد است «دانش سقراط روحش را از همه قیده‌های تن رها ساخته بود» (ورنریگر، ۱۳۷۶، ص ۲، ۸۱۲) بیراهه نیست.

۲. صدرا

صدرا معتقد است هدف کوشش‌های معرفتی، اندیشه‌ای، ریاضت شوقی و انس با اشراق عقل فعال، افتراق نفس از بدن به شمار می‌آید، البته باید دانست «تا زمانی که نفس در بدن قرار دارد، همواره بدن، نفس را به خود نزدیک ساخته و مشغولش سازد و آن را از پیوند مستمر به عقل فعال منع کند؛ و ارتفاع حجاب و زوال مانع و دوام اتصال به عقل فعال و جدایی همیشگی روح از تن هنگامی اتفاق می‌افتد که اشتغال نفس به بدن و وسوسه‌های وهم و خیال به وسیله مرگ از بین برود» (صدرا، ۱۴۲۸، ص ۹، ۱۰۹). بدین اساس صدرا میان مرگ ارادی و اخلاق همسانی عینی می‌یابد. مرگ ارادی در سایه تلاش نفس از رهایی تعلقات جسمانی و حرکت به سوی عقلانیت مجرد تحقق می‌یابد. به اعتقاد او مرگ ارادی سیری صعودی است که انسان را با طی مراتب جسمانی و نفسانی به مجردات راهبری می‌کند (صدرا، ۱۳۸۱، ص ۲۵۶)، و با تطهیر نفس از تعلقات پست نفسانی، کسب کمالات می‌کند و آماده سفر به مجردات می‌شود. مسلم اینکه مرگ ارادی واقعیتی است که دمام اتفاق می‌افتد و انسان حیات حقیقی زندگی خود را در آن می‌بیند، نه اینکه مرگ ارادی در پایان زندگی رخ دهد، بلکه مرگ ارادی در انسان حیات و حضور دارد و با خلع جلباب انسان روی خواهد داد.

اخلاق نیز به واسطه اینکه نفس انسان می‌کوشد عقل را از سیطره قوای مادون عالم مادی خلاصی دهد تحقق می‌یابد؛ زیرا اگر نفس خود را از قید تعلقات مادی رهایی ندهد با توجه به اعتقاد صدرا به نسبت رقیقه به حقیقه، نمی‌تواند از فطرت ثانوی خود به فطرت اولی راه برد. پس اگر حرکت ارادی نفس منجر به رهایی از تعلقات نفسانی شود «آدمی ممکن است ... از درجه پست به اعلی‌علیین و اشرف مقامات و درجات ملائکه مقررین عروج نماید، هم ممکن است که به واسطه پیروی نفس و هوی و به سبب جنبش طبیعت و هیولی از این مقام که او را هست به ادنی منازل خسایس و اسفل سافلین گراید و به منزل و مهوی دواب و

حشرات نزول نماید و با شیاطین و سیاح و وحوش محشور گردد» (صدر، ۱۳۸۶، ص ۷۰).

ز) اختلافات و اشتراکات دیدگاه افلاطون و صدر

به اعتقاد افلاطون نفس موجودی ثابت و شبیه موجودات سرمدی و با اصالت از بدن است؛ نفس و بدن متضاد از هم بوده و هیچ ارتباطی با یکدیگر ندارند؛ نفس در اثر هبوط اجباری از رتبه خود، در نفس زندانی شده و به آن تعلق گرفته است؛ به این خاطر از دو واقعیت سیال و ثابت برخوردار شده است. با توجه به رساله فایدون معلوم شد که نفس دارای وجودی بینابینی است و نوع وجود آن ارتباط مستقیمی با افعال انسانی دارد. پس اگر عقل بر نفس حکومت کند، شبیه مثل و ایده‌ها خواهد شد اما اگر تابع عواطف نفسانی گذرا باشد در حصار بدن باقی مانده و مبصر خواهد شد. به اعتقاد افلاطون مرگ طبیعی جداکننده نفس از عالم ماده نخواهد بود، بلکه جدایی زمانی اتفاق می‌افتد که انسان قبل از مرگ طبیعی، تمرین مرگ داشته باشد و آن را در زیست مادی با اراده خود تجربه کند.

به‌رغم نگاه افلاطون صدر نفس و بدن را بیگانه نمی‌داند و به لحاظ وجودی میان نفس و بدن ارتباط وجود متصور می‌داند. به این صورت که نفس در ابتدای هستی خود از بدن متولد شده و با حرکت جوهری به سمت عقلانیت در حرکت است. بدین صورت که نفس با حرکت ذاتی متحول می‌شود و در عروج معنوی کمالات را قبول می‌کند. بر این پایه در نگاه صدر نه تنها استکمال ذاتی نفس از طریق بدن صورت می‌گیرد بلکه دیگر بدن قفسی برای نفس نیست. آنچه مسلم است، او آدمی را مادی و جوهر انسانی را موجب افعال ارادی می‌داند و با توجه به این افعال انسان می‌تواند نحوه وجود و مرتبه فعلیت خود را تعیین کند؛ چرا که اگر تابع عقل و اخلاق باشد پله‌های معرفت را یکی پس از دیگری طی و به مجرد می‌گراید و اگر به عواطف زودگذر روی آورد در این سیر فقه‌رایی می‌تواند تا اسفل سافلین نزول کند. صدر برخلاف اینکه بدن را جوهری جسمانی و دنیوی می‌داند که زمان هبوط نفس به عالم مادی، حادث شده است، قدیم بودن جوهر نفس را قبول دارد به این گونه که قبل از بدن موجود بوده و فعلیت داشته است. بر این اساس صدر حدوث نفس را جسمانی و بقای آن را روحانی تلقی می‌کند که روح در ابتدای وجودش مادی بوده اما در ادامه رو به تعالی و مجرد دارد. صدر معتقد است زوال حجاب، ارتفاع موانع و دوام اتصال

به عقل فعال زمانی روی می‌دهد که تعلق نفس به بدن و پیوند عواطف و تعلقاتی وهمی و خیالی توسط مرگ از میان رود تا جدایی همیشگی نفس از جسم رقم خورد؛ بنابراین تا هنگامی که نفس در بدن بوده، همواره بدن نفس را جذب خود می‌کند و آن را از اتصال به عقل فعال باز می‌دارد.

اندیشه این دو فیلسوف از دو نوع ارتباط میان نفس و بدن حکایت دارد؛ ارتباطی که انسان به آن مجبور شده است و ارتباطی که با انتخاب، اراده خود آن را برمی‌گزیند. بر پایه این دو نوع ارتباط، جدایی (مرگ) نفس از جسم نیز به دو صورت انجام می‌شود. جدایی اول (مرگ طبیعی) بدون اینکه اختیار انسان در آن دخیل باشد در یک زمان خاصی روی می‌دهد اما نوع دوم جدایی که اراده انسان کاملاً در شکل یافتن آن دخیل بوده و نقشی بنیادین در تحقق آن دارد و آن همان مرگ ارادی است.

آنچه مبرهن است، دو فیلسوف خواهان نفی زندگی دنیوی نیستند بلکه بر این باورند که جدایی کامل نفس از بدن و رسیدن به معرفت کامل هنگامی میسر است که انسان با مرگ طبیعی خود این جهان را ترک کند؛ چرا که فیلسوف (او که مرگ ارادی دارد) می‌خواهد درباره زندگی مادی به درستی داوری کرده و در پیوستگی نفس و بدن، زندگی را در جایگاهی قرار دهد که شایسته آن است تا نفس با توجه به اینکه مقامی والاتر از بدن دارد مسلط به زندگی مادی، بدن انسانی و قوای پست نفسانی باشد. در نگاه این دو فیلسوف معرفت چیزی جز رهایی از حصار و امیال تن نیست، از سویی دیگر مرگ ارادی زمانی محقق می‌شود که نفس بتواند خود را از قیود تن آزاد کند، عقل خویش را رهایی بخشد و به سمت ایده‌ها حرکت کند. وجه همسانی مرگ ارادی و معرفت در همین رهایی از تن است، که نفس با حکومت جزء عقل بر انسان و با کسب معرفت به سمت رهایی از زندان تن و جهالت قدم بردارد و به اختیار و اراده خود به سمت ایده‌ها حرکت می‌کند. صدرا نیز همچون افلاطون معرفت و مرگ ارادی را هم‌جهت می‌داند. او با طرح مرگ پیش از مرگ بر این نکته تأکید دارد که انسان با کسب معرفت می‌تواند پرده‌های ظلمت را کنار زده و به حد تام معرفت نائل آید و نفس خویش را از بدن دور سازد که این همان مرگ ارادی است. از آنجا که مرگ ارادی در سایه تلاش نفس انسان از رهایی تعلقات جسمانی به وقوع می‌پیوندد و اخلاق نیز به‌واسطه اینکه نفس انسان می‌کوشد عقل را از سیطره قوای مادون مانند

غضب و شهوت خلاصی دهد، در نگاه وی در پیوستگی نفس با بدن، عواطفی از بدن ظاهر می‌شود که موجب می‌شود نفس را در بند خود گرفتار کند و مانع حرکت آن به سوی موجود سرمدی می‌شود، اما انسان به تکیه بر معرفت و اخلاق این طریق را طی و به مرگ ارادی نائل می‌آید. می‌توان در نسبت معرفت، مرگ ارادی و اخلاق چنین نوشت که این مفاهیم در تلقی صدرا و افلاطون از تطابق ضمنی برخوردارند.

نتیجه

از آنچه گفته شد، چنین بر می‌آید که مرگ ارادی با تصور افلاطون و صدرا درباره نفس و بدن و انواع ارتباط آن دو با هم قابل توضیح است. در باور افلاطون، نفس و بدن از تمایز ذاتی برخوردار هستند و این دو، دارای دو ذات مستقل و جدا از هم می‌باشند. نفس که در عالم ایده‌ها و مُثُل حضور داشته است، بعدها به خاطر اضطراب متافیزیکی محدود و محکوم به کالبد مادی گشته است. برخلاف افلاطون که بدن را حصار و زندان جسم تلقی می‌کند، صدرا اعتقاد دارد که نفس برای موجود شدن نیازمند بدن مادی است، به گونه‌ای که وجود نفس از عالم ماده شروع می‌شود؛ به این صورت که نفس و بدن به مانند شیء واحدی هستند که از جهتی بر آن نفس و از سویی دیگر بر آن بدن گفته می‌شود و نسبت حاکم میان‌شان رقیقه به حقیقه است که بدن رقیقه این شیء و نفس حقیقه آن است. بر این اساس عقیده این دو فیلسوف در باب نسبت نفس و بدن با همدیگر تفاوت جدی داشته و همراستا با هم نیست.

در تألیفات افلاطون به دو نوع ارتباط میان نفس و بدن اشاره شده است. به‌زعم او نفس با بدن به واسطه ارتباطی متعالی، با هم در ارتباط‌اند و از سویی دیگر نفس با بدن از طریق اراده خود در تعامل است. سخن صدرا در باب حدوث جسمانی و بقای روحانی نفس نیز در حقیقت به این دو نوع ارتباط میان نفس و بدن اشاره دارد که حاکی از هم‌زمانی این دو فیلسوف در این موضوع است؛ چرا که به باور صدرالمتألهین تکون نفس در بدن مادی یک اضطراب بیرونی است و هیچ اراده‌ای از نفس بر آن مترتب نیست. در مقابل این ارتباط صدرا همانند افلاطون به نوع دیگری از ارتباط باور دارد که در آن ارتباط نسبت ارادی میان نفس و بدن برقرار است و به واسطه این ارتباط ارادی است که نفس، بدن را به جهات مختلف به

حرکت در می‌آورد. در تأملات افلاطون با دو نوع جدایی، یعنی مرگ نفس و بدن و در اندیشه صدرای با دو نوع تعالی روبه‌رو هستیم. به باور افلاطون جدایی و مرگ در صورت اول به شکل طبیعی روی می‌دهد که در آخر عمر آدمی بنا به ضرورت متافیزیکی اتفاق می‌افتد. این نوع مفارقت نفس از بدن همان مرگی است که همه مردم روزی با آن درگیر خواهند شد. صدرای نیز بنابر تصور خود از نسبت نفس و بدن، مرگ را تعالی نفس از بدن توضیح می‌دهد؛ به این صورت که نفس به وسیله حرکت جوهری از مرتبه مادی خود که همان بدن مادی است، تعالی می‌یابد، یعنی نفس توسط ارتقا و جودی به لحاظ جوهری از بدن جسمانی خود جدا می‌شود و تکامل و جودی می‌یابد.

صدرای همراستا با افلاطون، از جدایی دیگری نیز نام می‌برند که ناظر به مفارقت و تعالی ارادی نفس و بدن است و به واسطه تلاش انسان به دست می‌آید. به‌زعم افلاطون، روح باید همواره گریزان از تن بوده و خود را از قفس تعلقات بدن فارغ نگاه‌دارد. صدرالمتألهین هم درباره حرکت جوهری ارادی به نوع دیگری از تعالی نفس از بدن باور دارد. او این تعالی را همان مرگ ارادی می‌داند که متوقف بر اراده آدمی است؛ به این صورت که انسان با افعال ارادی خود، موجب قطع تعلق نفس از بدن می‌شود و این امر موجب تعالی جوهری نفس می‌گردد و آن را به مرحله تجرد ارتقا می‌دهد؛ بر این اساس مرگ ارادی روی می‌دهد. با این توضیح روشن می‌شود که نمی‌توان سیر قهقرایی را با حقیقت مرگ ارادی یکسان دانست، چرا که مرگ ارادی، حرکتی رو به تعالی بوده و از سویی دیگر انسان را از تعلقات بدن رهایی می‌بخشد، نه اینکه در این فرایند، نفس بیش از گذشته در تعلقات مادی فرورود. در اندیشه این دو فیلسوف، از آنجا که افعال ارادی شناختی و اخلاقی دو مقوله مهمی به شمار می‌آیند که باعث می‌شوند نفس از بدن جدا شود و تعالی و جودی یافته و به مقام عقلانیت ارتقا یابد؛ به همین دلیل با حقیقت مرگ ارادی که همان جدایی ارادی نفس از بدن به شمار می‌آیند مرتبط می‌شوند. به این ترتیب، در نگاه این دو فیلسوف مرگ ارادی، معرفت و اخلاق کارکردی یگانه به خود می‌گیرند.

منابع و مأخذ

۱. افلاطون (۱۳۸۰). مجموعه آثار. ترجمه محمدحسن لطفی، جلد‌های اول تا چهارم، چاپ سوم، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
۲. بورمان، کارل (۱۳۷۵). افلاطون. ترجمه محمدحسن لطفی، تهران، طرح نو.
۳. پنج‌تن، منیژه (۱۳۹۲). «مرگ‌اندیشی و مرگ‌آگاهی». ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت، ش ۹، آذر ۹۲.
۴. پی‌یر ادو (۱۳۸۲). فلسفه باستانی چیست. عباس باقری، چاپ اول، تهران، علم.
۵. تئودور گمپرتس (۱۳۷۵). متفکران یونان. محمدحسن لطفی، چاپ اول، تهران، خوارزمی.
۶. شجاری، مرتضی (۱۳۸۸). انسان‌شناسی در عرفان و حکمت متعالیه. تبریز، انتشارات دانشگاه تبریز.
۷. شوپنهاور، آرتور (۱۳۸۸). جهان همچون اراده و تصور. ترجمه ای جی پین و رضا ولی یاری، تهران.
۸. صدرا، صدرالدین محمد شیرازی (۱۳۸۱). کسر اصنام الجاهلیه. تصحیح محسن جهانگیری، به اشراف سید محمد خامنه‌ای، چاپ اول، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
۹. صدرا، صدرالدین محمد شیرازی (۱۳۸۷). المبدأ و المعاد. تصحیح سید جلال‌الدین آشتیانی، قم، بوستان کتاب.
۱۰. صدرا، صدرالدین محمد شیرازی (۱۴۲۸ق). الحکمه المتعالیه فی الاسفار الاربعه. جلد‌های هشتم و نهم، چاپ سوم، قم، طلیعه النور.
۱۱. صدرا، صدرالدین محمد شیرازی (۱۳۷۸). المظاهر الالهیه فی اسرار العلوم الکمالیه. تصحیح سید محمد خامنه‌ای، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۲. صدرا، صدرالدین محمد شیرازی (۱۳۸۶). المشاعر. تصحیح سید جلال‌الدین آشتیانی، چاپ اول، قم، بوستان کتاب.
۱۳. عباسی داکانی، پرویز (۱۳۸۶). سهروردی و غربت غربی. تهران، علم.
۱۴. کاپلستون، فردریک (۱۳۸۵). تاریخ فلسفه. ترجمه سید جلال‌الدین مجتبوی، جلد اول، چاپ پنجم، تهران، علمی و فرهنگی؛ و سروش.
۱۵. گواردینی، رومانو (۱۳۷۶). مرگ سقراط (تفسیر چهار رساله فایدون). ترجمه محمدحسن لطفی، چاپ اول، تهران، طرح نو؛ مرکز.
۱۶. یگر ورنر (۱۳۷۶). پایدیا. محمدحسن لطفی، جلد دوم، تهران، خوارزمی.

17. DOROTHEA FREDE (2006). Disintegration and restoration: Pleasure and pain in Plato's Philebus, Cambridge Companions Online © Cambridge University Press.
18. FRED D. MILLER, JR. The Platonic Soul, A Companion to Plato, edited by Hugh H. Benson, Copyright © 2006 by Blackwell Publishing Ltd.
19. THOMAS C. BRICKHOUSE and NICHOLAS D. SMITH, The Socratic Paradoxes, A Companion to Plato, edited by Hugh H. Benson, Copyright © 2006 by Blackwell Publishing Ltd.

References

1. Abbas-Dakani, Parviz (2007). *Suhrawardī and Western Illness*. Tehran: Alam. (in Persian)
2. Borman, Karl (1996). *Plato*. translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran, New Design. (in Persian)
3. Copleston, Frederic (2006). *History of Philosophy*. translated by Seyyed Jalaluddin Mojtaboi, vol 1, fifth edition, Scientific and Cultural Publishing Company and Soroush Publishing Company. (in Persian)
4. Guardini, Romano (1997). *The Death of Socrates (Commentary on the Four Treatises of Phaedon)*. translated by Mohammad Hasan Lotfi, first edition, Tehran, new design, publishing center. (in Persian)
5. Panjton, Manijhe (2013). "Death Thinking and Death Awareness". *Hekmat Va Marafet Information Monthly*, no. 9, Azar 2012. (in Persian)
6. Pierre Edu (2003). *What is ancient philosophy*, Abbas Bagheri, first edition, Tehran, Sher Alam. (in Persian)
7. Plato (2001). *collection of works*, translated by Mohammad Hassan Lotfi, vol. 1-4, third edition, Tehran, Khwarazmi Publishing Company. (in Persian).
8. Shīrāzī, Šadr ad-Dīn Muḥammad (2002). *Kasr Isnam al-Jahiliyyah*. edited by Mohsen Jahangiri, under the authority of Seyyed Mohammad Khamenei, first edition, Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation Publications. (in Persian)
9. Shīrāzī, Šadr ad-Dīn Muḥammad (2008). *al-Mabda wa al-Ma'ad*. revised by Seyyed Jalal Ashtiani, Qom, Bostan Kitab. (in Persian)
10. Shīrāzī, Šadr ad-Dīn Muḥammad (1999). *al-Mahahir al-Ilahiyyah fi Asrar al-Uloom al-Kamaliyyah*, edited by Seyyed Mohammad Khamenei, Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance Printing and Publishing Organization. (in Persian)
11. Shīrāzī, Šadr ad-Dīn Muḥammad (1428 AH). *al-Hikma al-muta'aliya fi-l-asfar al-'aqliyya al-arba'a*. vol. 8, 9, third edition, Qom, Talia El Noor. (in Persian)
12. Shīrāzī, Šadr ad-Dīn Muḥammad (2007). *al-Masha'ir*. edited by: Ashtiani, first edition. Qom, Bostan Kitab. (in Persian)
13. Schopenhauer, Arthur (2009). *The world is like will and imagination*.

- translated by: AJ Payne and Reza Valiyari, Tehran, Merkaz. (in Persian)
14. Shajari, Morteza (2009). *Anthropology in Transcendental Mysticism and Wisdom*. Tabriz: Tabriz University Publications. (in Persian)
  15. Theodore Gomperts (1996). *Greek thinkers*. Trans. Mohammad Hassan Lotfi, first edition, Tehran, Kharazmi Publications. (in Persian)
  16. Yager Werner (1997). *Paidia*. Trans. Mohammad Hasan Lotfi, vol 2, Tehran, Kharazmi Publications. (in Persian)
  17. DOROTHEA FREDE (2006). *Disintegration and restoration: Pleasure and pain in Plato's Philebus*. Cambridge Companions Online © Cambridge University Press.
  18. FRED D. MILLER, JR. *The Platonic Soul, A Companion to Plato*. edited by Hugh H. Benson, Copyright © 2006 by Blackwell Publishing Ltd.
  19. THOMAS C. BRICKHOUSE and NICHOLAS D. SMITH, *The Socratic Paradoxes, A Companion to Plato*. edited by Hugh H. Benson, Copyright © 2006 by Blackwell Publishing Ltd.

